

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historica XIV (2013)

Piotr Trojański

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Z badań nad problematyką małych miast w województwie krakowskim w okresie międzywojennym

From the research on the problems of small towns in the Cracow Voivodeship in the interwar period

Abstract

Small towns were a common phenomenon in the interwar Poland. By fulfilling the specific role of links between the industrial city and rural countryside, they added some colour to the social interactions and stamped their influence on the economic life of the country.

The area of the Cracow Voivodeship was covered with a dense network of small towns. In 1918, there were 39 towns (including 32 small towns) within the borders of the Voivodeship. Urbanization processes were unequal and rather slow, although in some cases their dynamics was considerable (Zakopane, Dębica). Only a few large urban settlements in which the number of inhabitants exceeded 30 thousand existed in the analyzed period. Among them were: Cracow, Tarnów, and Nowy Sącz. The number of inhabitants in the majority of the remaining towns did not exceed 10 thousand and the number of such towns increased systematically.

The article sketches the problem of the existence and development of small towns in the Cracow Voivodeship in the interwar period. Its author presents the origins of small towns and discusses their character. Then, he analyzes the types, administrative changes and legal status of small towns that were important from the point of view of economic and social changes in the region. Finally, he draws attention to the phenomena connected with the territorial development of small towns and the influence of this development on social changes.

Słowa kluczowe: małe miasta, miasteczka, województwo krakowskie, okres międzywojenny, urbanizacja, gospodarka, prawa miejskie

Key words: small towns, Cracow Voivodeship, interwar period, urbanization, economy, civic rights

Geneza powstania i charakter małego miasta

W Polsce okresu międzywojennego małe miasta były zjawiskiem powszechnym. Pełniąc szczególną rolę pośrednika między przemysłowym miastem a rolniczą wsią nadawały swoistego kolorytu stosunkom społecznym oraz – jak pisze Maria Kiełczewska-Zaleska – wyciskały pewne piętno na życiu gospodarczym kraju¹.

---

¹ M. Kiełczewska-Zaleska, *Problemy geograficzno-gospodarcze małych miast w Polsce w świetle dokonanych opracowań*, [w:] *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, red. K. Dziewoński, M. Kiełczewska-Zaleska i in., Warszawa 1957, s. 37.

Chcąc wyjaśnić genezę tworzenia się małych miast na terenie województwa krakowskiego należy prześledzić procesy urbanizacyjne tych ziem w wiekach wcześniejszych. Jak wynika z moich badań większość miast, które tak licznie pokrywały swą siecią obszar Polski międzywojennej, początkami sięgała okresu średniowiecza. W ciągu kilkuset lat ich rola gospodarcza ulegała zmianie. Przystosowane do ustroju feudalnego, w którym tworzyły ośrodki wymiany i produkcji, przeszły kryzys w związku z rozkładem feudalizmu i powstaniem nowego układu sił wytwórczych. Z kolei koncentracja przemysłu i tworzenie się rynku ogólnego przyczyniły się do rozwoju nowej sieci osadniczej, która pociągnęła za sobą coraz większe różnicowanie się wielkości miast. W rezultacie powstała sieć wielkich, średnich i małych miast.

W warunkach gospodarki kapitalistycznej część miast feudalnych znajdujących się na terenie Małopolski nie uzyskała jednak wystarczających podstaw do egzystencji. Wiele z nich (np. Ciężkowice, Uście Solne, Wojnicz, Wiśnicz, Lanckorona, Brzostek czy Czarny Dunajec) straciło prawa miejskie i zostało zdegradowanych do roli osad wiejskich. Obok gęstej sieci małych miast związanych funkcjonalnie z obsługą bliskiego zaplecza, pozostałych jeszcze z okresu feudalnego, pojawiły się nowe miasta, rozwijające się dzięki zakładom przemysłowym, stacjom kolejowym, uzdrowiskom, ośrodkom wypoczynkowym itp. (Jaworzno, Krynica Zdrój, Krzeszowice, Szczakowa, Trzebinia, Zakopane). Proces zaniku i powstawania małych miast kształtował się w sposób żywiołowy. Nowe osiedla powstawały często w bliskim sąsiedztwie starych miast, pogłębiając zatem ich upadek.

Obszar województwa krakowskiego w okresie międzywojennym pokryty był gęstą siecią małych miast. Procesy urbanizacyjne przebiegały tutaj nierównomiernie i raczej wolno, chociaż w niektórych przypadkach dynamika ich była dość znaczna (Zakopane, Dębica). Istniało tylko kilka dużych ośrodków miejskich, które w badanym okresie przekroczyły liczbę 30 tys. mieszkańców. Były to: Kraków, Tarnów i Nowy Sącz. Z tym, że również wśród nich dysproporcje w liczbie ludności były bardzo duże. Największym miastem był Kraków, którego ludność w 1931 r. wynosiła 221 260 osób. Następny w kolejności Tarnów osiągnął niewiele ponad 45 000. O jedną trzecią mniejszą populacją wykazał się Nowy Sącz (30 278 mieszkańców). Pozostałe miasta, poza Białą, Jaworzniem, Zakopanem i Chrzanowem, w okresie 1918–1939 nigdy nie przekroczyły liczby 20 000 mieszkańców², czyli według statystyki międzywojennej były miastami małymi. Liczba ich wahała się między 36 (1918) – 42 (1939).

Biorąc jednak pod uwagę różnorodny charakter gospodarczy małych miast, nie jest łatwo określić, które osady z gospodarczego i społecznego punktu widzenia można do nich zaliczyć. Charakterystycznym zjawiskiem dla Polski międzywojennej,

---

² Spośród tych miejscowości tylko miasto Biała przekroczyło w 1931 r. liczbę 20 tys. mieszkańców. W przypadku pozostałych miast nastąpiło to dopiero w końcu lat 30. Dane szacunkowe liczby mieszkańców Zakopanego dla r. 1939 są różne i wynoszą: 19 302 osób (A. Jelonek, *Liczba ludności miast i osiedli w Polsce w latach 1810–1955*, Warszawa 1955) i 23 000 osób (Tenże, *Ludność miast i osiedli typu miejskiego na ziemiach Polski od 1810 do 1960*, „Dokumentacja Geogr. IGPAN”, z. 3/4, 1967).

jak pisze Regina Renz, była duża rozbieżność między ilością miast w znaczeniu prawnym a ilością osiedli miejskich, które zakwalifikować można było do miast, z uwagi na ich podstawy społeczne i gospodarcze³. Głównymi kryteriami, którymi w okresie międzywojennym kierowano się przy uznawaniu osady za miasto były (poza liczbą mieszkańców): funkcje gospodarcze miejscowości, a także jej charakter produkcyjno-usługowy w stosunku do zaplecza. Na tej podstawie definiowano pojęcie małego miasta i szacowano ich liczbę. Wanda Rewińska za podstawę zaliczenia danej miejscowości do grupy osad o charakterze miejskim przyjęła następujące kryteria: prawa miejskie (posiadane, lub utracone), posiadanie stacji kolejowej oraz liczbę mieszkańców przekraczającą 2500 osób. W ten oto sposób udało jej się obliczyć, że w Polsce w 1939 r. na ogólną liczbę 1300 ośrodków miejskich, aż 730 osad nie posiadało praw miejskich, chociaż z gospodarczego punktu widzenia spełniały one kryterium miejskości⁴. Podobne kryteria w okresie późniejszym stosowali inni badacze, m.in. Stanisław Gorzuchowski i Kazimierz Wejchert⁵. Nieco odmienne kryterium wyodrębnienia małych miast zastosował Jerzy Kostrowicki, który tuż po wojnie, badając liczbę ośrodków miejskich, za osiedla o charakterze miejskim uznał te wszystkie miejscowości, w których stwierdzono przewagę funkcji nierolniczych oraz które liczyły co najmniej tysiąc mieszkańców. Otrzymana przez niego liczba 626 osiedli miejskich niemających praw miejskich była zbliżona do wielkości, którą obliczyła Wanda Rewińska⁶. Mimo iż z uwagi na inny obszar badania nie można porównywać tych liczb, to jednak na ich podstawie można wnioskować, że Polska przed i po wojnie była krajem małych miast.

Opierając się zatem na stosowanych dotychczas kryteriach prawnych i ekonomicznych, do małych miast, podobnie jak Regina Renz, zaliczać będziemy wszystkie osady posiadające prawa miejskie stale lub okresowo od 1918 do 1939 r., liczące 1–20 tys. mieszkańców, wśród których przeważał odsetek ludności nierolniczej⁷. Mając jednakże na względzie uwarunkowania socjologiczno-historyczne górną granicę liczby ludności ośrodków tego typu obniżymy do 10 tys. Przyjmując zatem powyższe kryterium za obowiązujące, w niniejszym artykule zajmować się będziemy małymi miastami, których populacja oscylowała wokół tej właśnie liczby. Chociaż, w niektórych przypadkach, chcąc przedstawić dynamikę rozwoju miasta, będziemy zmuszeni odejść od tej zasady. Względy metodologiczne jak i źródłowe wymagają zatem będą czasem odwoływania się do większych, niż 10 tys. ośrodków miejskich.

---

³ R. Renz, *Społeczności małomiasteczkowe w województwie kieleckim 1918–1939*, Kielce 1990, s. 8.

⁴ W. Rewińska, *Gęstość sieci miejskiej w Polsce*, Warszawa 1937, s. 241–249.

⁵ S. Gorzuchowski, *Osiedla miejskie w Polsce i ich materiał budowlany w zależności od czynników przyrody*, Warszawa 1936; K. Wejchert, *Miasteczko polskie jako zagadnienie urbanistyczne*, Warszawa 1947.

⁶ J. Kostrowicki, *O funkcjach miastotwórczych i typach funkcjonalnych miast*, „Przegląd Geograficzny” 1952, t. XXV, s. 42–43.

⁷ R. Renz, *Społeczności...*, s. 9.

Stosując powyższe kryteria otrzymamy liczbę 47 miejscowości, które na terenie województwa krakowskiego można by zaliczyć do grupy miast małych.

Tab. 1. Lista małych miast w województwie krakowskim w latach 1918–1939

1. Andrychów	17. Krynica Zdrój	33. Stary Sącz
2. Biecz	18. Krzeszowice	34. Sucha
3. Brzesko	19. Lanckorona	35. Szczakowa
4. Brzostek	20. Limanowa	36. Trzebinia
5. Ciężkowice	21. Maków	37. Tuchów
6. Czarny Dunajec	22. Mielec	38. Uście Solne
7. Dąbrowa	23. Muszyna	39. Wadowice
8. Dębica	24. Myślenice	40. Wieliczka
9. Dobczyce	25. Niepołomice	41. Wilamowice
10. Gorlice	26. Nowy Targ	42. Wiśnicz Nowy
11. Grybów	27. Pilzno	43. Wojnicz
12. Jasło	28. Piwniczna	44. Zakopane
13. Jaworzno	29. Radomyśl Wielki	45. Zator
14. Jordanów	30. Ropczyce	46. Żabno
15. Kalwaria Zebrzydowska	31. Sędziszów	47. Żywiec
16. Kęty	32. Skawina	

Źródło: *Zmiany administracyjne miast i osiedli 1918–1963*, Warszawa 1964

Rodzaje i typy małych miast

Istotnym zagadnieniem, z punktu widzenia interesujących nas przemian, dokonujących się w małych miastach jest pogrupowanie ich. Przy klasyfikacji miast zazwyczaj stosuje się następujące kryteria: funkcjonalne (pozycja w hierarchii administracyjnej i związane z nią funkcje miasta), oraz formalne (wielkość, czyli liczba mieszkańców, struktura płci i wieku, wygląd, czyli fizjonomia miasta). Mając na względzie kryterium formalne, interesujące nas miasta można podzielić na dwie grupy: osady o przewadze jednej wyspecjalizowanej funkcji (np. Zakopane i Krynica) oraz na tzw. ośrodki lokalne, tj. miejscowości gdzie nie ma przewagi żadnej pojedynczej funkcji, których podstawą gospodarczą są usługowe i produkcyjne powiązania miasta z zapleczem⁸.

Grupując małe miasta w woj. krakowskim posłużę się klasyfikacją zastosowaną przez Marię Kiełczewską-Zalewską, która oprócz powyższych kryteriów uwzględniła jeszcze czas powstania miasta oraz zadanie, jakie spełniało ono w swoim

⁸ J. Kostrowicki, *O funkcjach...*, s. 43; M. Nietyksza, *Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim 1865–1914*, Warszawa 1986, s. 110.

środowisku⁹. Podstawa ta pozwoliła nam na wyodrębnienie następujących typów małych miast:

1. Miasta, które posiadały prawa miejskie od okresu feudalnego oraz przez cały okres międzywojenny je zachowały. Większość z nich powstała w okresie rozwiniętego feudalizmu w XIV i XV wieku. Zbudowane na planie regularnym, o fizjonomii, która kształtowała się przez kilka wieków, miały wygląd starych osad. Brak w nich nowszych dzielnic, gdyż zachowały się w pierwotnej formie bez większych zmian. Jako ośrodki miejskie w ustroju feudalnym miały one rozwiniętą produkcję rzemieślniczą, jak i wymianę z sąsiednim zapleczem¹⁰, dzięki czemu były zazwyczaj dobrze powiązane z terenem. Posiadały one dośrodkowy, rozbudowany węzeł dróg lokalnych, a poprzez połączenia kolejowe miały związek z nadrzędnymi jednostkami administracyjnymi. Zwykle jednak leżały na uboczu wielkich sieci komunikacyjnych (dróg, kolei) oraz z dala od dużych miast. Znajdowały się w regionach rolniczych, gdzie pełniły rolę ośrodków wymiany towarowej, centra życia społecznego i kulturalnego. Pełniły one zatem rolę tzw. małych miast-ośrodków lokalnych, nastawionych na zaspokajanie potrzeb zaplecza w wielu kierunkach: administracyjnym, handlowym i kulturalnym. Były siedzibami władz powiatowych i różnego rodzaju instytucji świeckich i duchowych. Ich powiązania gospodarcze z zapleczem wyrażały się w targach, jarmarkach, w rozwoju małych zakładów przemysłowych i rzemieślniczych bazujących na surowcach z zaplecza. Były one najznaczniejszymi i najbardziej żywotnymi osadami w grupie małych miast. Na terenie województwa krakowskiego do tej grupy małych miast przykładowo zaliczyć można: Brzesko, Dobczyce, Myślenice, Nowy Targ, Wadowice.

2. Miasta feudalne, które miały niegdyś prawa miejskie i utraciły je na skutek małej żywotności. Niedorozwój lub zanik funkcji miejskich wywoływał z czasem utratę praw miejskich. Wiele miast nieobjętych procesem uprzemysłowienia w XVIII i XIX wieku upadało. W XIX wieku na terenie Polski, w tym również Galicji, nastąpiła reorganizacja administracji miast przeprowadzona przez zaborców, w wyniku której znaczna część osiedli została pozbawiona praw miejskich. W byłej Galicji status miejski straciło około 170 osiedli, w tym na terenie późniejszego województwa krakowskiego 31¹¹. Proces odbierania praw miejskich mało żywotnym osiedlom trwał nadal, także i po I wojnie światowej. W okresie międzywojennym w całej Polsce odebrano prawa miejskie 37 osiedlom (w woj. krakowskim 7)¹². W większości zmiana ta dotyczyła miast, które nie nadążały za przemianami typu kapitalistycznego. Utrata praw miejskich przyczyniła się do dalszego upadku tych

⁹ M. Kiełczewska-Zaleska, *Problemy...*, s. 42–48; klasyfikację tę zastosowała także R. Renz, *Spółeczności...*

¹⁰ K. Dziewoński, *Przeobrażenia osadnictwa miejskiego w Polsce*, „Czasopismo Geograficzne” 1947, R. XVIII, nr 1–4, s. 202–232.

¹¹ J. Kostrowicki, *Problematyka małych miast w Polsce w związku z badaniami nad warunkami ich aktywizacji*, „Przegląd Geograficzny” 1953, R. XXV, nr 4, s. 17.

¹² *Zmiany administracyjne miast i osiedli 1918–1963...*, wykaz 1, s. 193, wykaz 3, s. 200–202.

osad oraz zmniejszenia się ich funkcji miejskich. Miasteczka te miały często wygląd zewnętrzny i rozplanowanie miasta feudalnego, z ciekawymi zabytkami architektonicznymi, siedzibami feudalnymi, w których jednak życie gospodarcze nie wytworzyło nigdy zaplecza. Miały one w przeważającej części charakter osad rolniczomiejskich, w których udział ludności rolniczej, żyjącej w obrębie miast był bardzo duży. Miasteczka te posiadały często 50% i więcej ludności rolniczej. Osady te leżały zazwyczaj na uboczu od linii kolejowych i miały złe powiązania komunikacyjne z innymi miastami. Charakterystycznymi cechami tych miast były: brak urządzeń gospodarki komunalnej, brukowanych chodników, przewaga budownictwa drewnianego. Przypominały one wyglądem wsie. Ośrodkami tego typu były: Brzostek, Ciężkowice, Czarny Dunajec, Lanckorona, Uście Solne, Wiśnicz Nowy i Wojnicz.

3. Małe miasta nowszego pochodzenia, które rozwinęły się w okresie kapitalizmu na skutek nowych wyspecjalizowanych funkcji miastotwórczych. Większe z nich stopniowo uzyskiwały prawa miejskie. Miasta tego typu powstawały w związku z rozwojem okręgów przemysłowych. Były to głównie osiedla mające własne podstawy gospodarcze lub też osiedla satelickie, zamieszkałe przez ludność, dojeżdżającą do pracy w innych ośrodkach. Powstały także dość liczne osiedla uzdrowiskowe, które w związku z dynamicznym rozwojem ruchu uzdrowiskowo-leczniczego nabrały dużego tempa rozwoju i z małych osad, często wsi, stały się ośrodkami miejskimi. Są to wreszcie osady o specjalnych walorach komunikacyjnych, które dzięki swojemu położeniu (nadgranicznemu lub węzłowemu) przekształciły się w osiedla o charakterze miejskim, gdzie później lokowały się różne zakłady przemysłowe. Wszystkie te miasta można zatem podzielić na: przemysłowe (Jaworzno), satelickie (Szczakowa), uzdrowiskowe (Krynica Zdrój, Zakopane) i komunikacyjne (Muszyna, Krzeszowice, Trzebinia). Wspólną cechą tego typu małych miast było oparcie ich gospodarki na jednej podstawowej funkcji, nieregularne rozplanowanie, wynikające z braku praw miejskich w okresie ich rozwoju oraz słabe powiązanie z zapleczem.

4. Ostatnią i odrębną grupę małych miast stanowią osiedla miejskie nowszego pochodzenia o zapoczątkowanej funkcji miejskiej, które jeszcze nie otrzymały praw miejskich. Są one najtrudniejsze do uchwycenia. Mimo iż proces tworzenia się nowych ośrodków z załączkowym procesem urbanizacyjnym w większości osad nie osiągnął większego nasilenia, to zmienił osady na tyle, że zatraciły one swój pierwotny, czysto wiejski charakter. Osady te powstawały często na terenach większych wsi, nawet położonych w pobliżu większych miast, o ile wsie te miały lepsze warunki komunikacyjne. Były to głównie wsie mające własne stacje kolejowe. Umieszczano w nich zakłady przemysłu spożywczego, mineralnego, drzewnego, np. cukiernie, cegielnie, tartaki, dzięki czemu osady te nabierały nowego charakteru. Rzesze robotników, napływających z okolicznych wsi, powodowały zmianę oblicza miejscowości. Powstawały nowe budynki dla robotników, administracji. Osady te rozwijały się samorzutnie, dziś nie mają planowej zabudowy, lecz bardzo złożony i chaotyczny układ¹³. Często tylko w małym stopniu przypominały one miasto, choć funkcje nierolnicze dominowały w zajęciach miejscowej ludności. Osady te nie pełniły funkcji

¹³ K. Dziewoński, *Geografia miast i osiedli w Polsce*, Warszawa 1953, s. 28.

kulturalnych, nie posiadały urzędzeń gospodarki komunalnej, ani zabudowy o charakterze miejskim. Do tego typu małych miast można by zaliczyć następujące osady: Mszana Dolna, Rabka, Szczawnica, Mościce, Zawoja, Czorsztyn, Węgierska Górka, Zwardoń, Tęczynek, Gdów, Żegiestów, Stróże, Łowczówek, Zagórzany, Milówka.

Reasumując, w okresie międzywojennym na terenie woj. krakowskiego najliczniej reprezentowane były dwie grupy miast: małe miast typu feudalnego, które nie utraciły praw miejskich oraz małe miasta nowego pochodzenia, które rozwinęły się na skutek nowych wyspecjalizowanych funkcji miastotwórczych.

Zmiany administracyjne i stan prawny

W okresie zaborów na terenie Galicji nie zakładano ani nie znoszono miast formalnie, uznając zasadniczo ich stan prawny stworzony przez władze polskie przed rozbiorami. Jednakże obowiązujące ustawodawstwo samorządowe, licząc się z gospodarczym stanem danej miejscowości, zaliczało ją z biegiem czasu raz do miast, innym razem do miasteczek, a niejednokrotnie stawiało poza tę kategorię miejscowości. Praktyka ta sprawiła, że na obszarze województwa krakowskiego w chwili odzyskania przez Polskę niepodległości było o 31 miast i miasteczek mniej w stosunku do stanu przed rozbiorów¹⁴.

Z punktu widzenia przemian gospodarczych i społecznych wydaje się zasadne spojrzenie na ten proces z perspektywy zmian o charakterze administracyjnym. Kryterium administracyjne bowiem jest w tym przypadku o wiele bardziej przydatne aniżeli fakt posiadania przez daną miejscowość przywilejów miasta lub miasteczka. Na terenie Małopolski kwestie te uregulowane zostały na przełomie XIX i XX wieku. Z uwagi na fakt, iż ustawodawstwo to obowiązywało jeszcze w pierwszych latach II Rzeczypospolitej istotne wydaje się jego przypomnienie. W byłej Galicji własne statuty posiadały miasta Lwów (statut z 14 X 1670) i Kraków (statut z 6 X 1901) natomiast pozostałe miejscowości rządziły się dwoma ustawami z 13 marca 1889 r. (29 miast, w tym 9 na obszarze woj. krakowskiego)¹⁵ i z 3 lipca 1896 r. (143 miejscowości, w tym 40 na terenie woj. krakowskiego)¹⁶. Miejscowości rządzące się ustawą z 1889 r., miały przywileje miast, natomiast miejscowości podlegające ustawie z 1896 r. – przywileje miasteczek, rzadziej miast, kilka zaś: Borysław, Knihin Wieś, Krynica Zdrój, Nisko, Szczakowa, Tustanowice i Zakopane były wsiami. Szczegółowe dane, którymi ustawami w woj. krakowskim rządziły się poszczególne miejscowości podane zostały w tabeli 2. Z punktu widzenia procesów miastotwórczych szczególną rolę odegrała ustawa z 1896 r. Nadawała ona miasteczkom, a nawet wsiom miejskie uprawnienia finansowe, które z pewnością ułatwiły im w okresie

¹⁴ Miasta, które w okresie zaborów straciły swój status miejski: Alwernia, Bobowa, Czchów, Dębowiec, Jaworzno, Jodłowa, Kalwaria Zebrzydowska, Kołaczyce, Krościenko, Milówka, Limanowa, Lipnica Murowana, Muszyna, Osiek, Przecław, Radomyśl Wielki, Rzochów, Sędziszów Małopolski, Szczucin, Trzebinia Miasteczko, Tuchów, Tylicz, Tymbark, Uście Ruskie, Wielopole, Wilamowice, Zakliczyn, Zator, Zbyszycze, Żabno, Żmigród Nowy.

¹⁵ Dz. Ust. Kraj. L: 24 z dn. 13 III 1889 r.

¹⁶ Dz. Ust. Kraj. L: 51 z dn. 3 VII 1896 r.

międzywojennym rozwój, a w konsekwencji uzyskanie praw miejskich (np. Krynica Zdrój, Szczakowa, Zakopane).

Tab. 2. Miejscowości w woj. krakowskim rządzące się ustawami z 1889 i 1896 r. z podaniem ich charakteru (małe miasta i miasteczka zostały oznaczone gwiazdką). Stan z 1921 r.

Lp.	Nazwa miejscowości	Charakter miejscowości	Ustawa z roku
1.	Andrychów*	miasteczko	1896
2.	Biała	miasto	1889
3.	Biecz*	miasto	1896
4.	Bochnia	miasto	1889
5.	Brzesko*	miasteczko	1896
6.	Brzostek*	miasto	1896
7.	Chrzanów	miasteczko	1896
8.	Ciężkowice*	miasto	1896
9.	Czarny Dunajec*	miasto	x
10.	Dąbrowa*	miasteczko	1896
11.	Dębica*	miasto	1896
12.	Dobczyce*	miasto	1889
13.	Gorlice*	miasto	1889
14.	Grybów*	miasto	1896
15.	Jasło	miasto	1889
16.	Jaworzno	miasteczko	1896
17.	Jordanów*	miasto	1896
18.	Kalwaria Zebrzydowska*	miasteczko	1896
19.	Kęty*	miasto	1896
20.	Krynica Zdrój*	wieś	1896
21.	Lanckorona*	miasto	x
22.	Limanowa*	miasteczko	1896
23.	Maków*	miasteczko	1896
24.	Mielec*	miasteczko	1896
25.	Muszyna*	miasteczko	1896
26.	Myślenice*	miasto	1896
27.	Niepołomice*	miasteczko	1896
28.	Nowy Sącz	miasto	1896
29.	Nowy Targ*	miasto	1896
30.	Oświęcim	miasto	1896
31.	Pilzno*	miasto	1896
32.	Piwniczna*	miasteczko	1896
33.	Radomyśl Wielki*	miasteczko	1896

34.	Ropczyce*	miasto	1896
35.	Sędziszów*	miasteczko	1896
36.	Skawina*	miasto	1896
37.	Stary Sącz*	miasto	1896
38.	Sucha*	miasteczko	1896
40.	Szczakowa*	wieś	1896
41.	Tarnów	miasto	1889
42.	Tuchów*	miasteczko	1896
43.	Uście Solne*	miasteczko	1896
44.	Wadowice*	miasto	1889
45.	Wieliczka*	miasto	1889
46.	Wilamowice*	miasteczko	1896
47.	Wiśnicz Nowy*	miasteczko	1896
48.	Wojnicz*	miasteczko	1896
49.	Zakopane*	wieś	1896
50.	Zator*	miasto	1896
51.	Żabno*	miasteczko	1896
52.	Żywiec*	miasto	1896

x – miejscowości (Czarny Dunajec i Lanckorona), które w czasie spisu z 1921 r. nie zaliczono do miast

Źródło: *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. XII: Województwo krakowskie i Śląsk Cieszyński*, Warszawa 1925

W latach 1918–1919 na obszarze woj. krakowskiego, podobnie jak w całej Galicji, obowiązywało austriackie ustawodawstwo samorządowe z 1914 r. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 29 marca 1919 r. (Mon. Pol. poz. 72) uznawało *ex post* zmiany dokonane w stosunku do miast przez niemieckie i austriacko-węgierskie władze okupacyjne w latach 1915–1918. Wymieniony akt nie regulował jednak w całości stanu prawnego miast i chaos w tej dziedzinie trwał jeszcze do 1934 roku. Dlatego też publikowane w latach 1918–1934 wykazy miast nie są zgodne ze sobą, zawierały one z zasady więcej jednostek miejskich niż było ich w rzeczywistości w myśl prawa. Dopiero rozporządzenia wykonawcze do Ustawy z 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego uregulowały sprawę ostatecznie¹⁷. Na podstawie tych rozporządzeń opracowano *Spis gmin miejskich i wiejskich Rzeczypospolitej Polskiej*¹⁸ oraz *Podział administracyjny Rzeczypospolitej Polskiej*¹⁹.

Powyższe materiały pozwoliły na ustalenie zmian liczby miast na terenie woj. krakowskiego w okresie międzywojennym w granicach ustalonych w 1922 r.

¹⁷ Dz.U. 35, poz. 294 z 1933 r.

¹⁸ J. Scheinkönig, J. Kowalczewski, *Spis gmin miejskich i wiejskich Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1934.

¹⁹ Tenże, *Podział administracyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1938.

Tab. 3. Zmiany liczby miast woj. krakowskiego w okresie 1918–1939

Rok	Początek roku	Przybyło	Ubyło	Saldo	Koniec roku
1918	39	–	–	–	39
1931	39	1	–	+1	40
1933	40	5	–	+5	45
1934	45	9	7	+2	47
1939	47	–	–	–	47
Razem	X	15	7	8	x

Źródło: *Zmiany administracyjne miast i osiedli 1918–1963...*, wykaz 2, s. 194–199

Na terenie woj. krakowskiego w poszczególnych przypadkach zmian dokonano w latach 1931 i 1933, a w odniesieniu do większej liczby miejscowości w 1934 r., kiedy to wykonano ustawę o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego. W 1918 r. w granicach woj. krakowskiego znajdowało się 39 miast, w tym 32 małych (tabela 4).

Tab. 4. Wykaz miast w woj. krakowskim w 1918 r. (małe miasta i miasteczka oznaczono krzyżykiem)

Lp.	Nazwa miejscowości	Charakter małomiasteczkowy
1.	Andrychów	X
2.	Biała	–
3.	Biecz	X
4.	Bochnia	–
5.	Brzesko	X
6.	Brzostek	X
7.	Chrzanów	–
8.	Ciężkowice	X
9.	Czarny Dunajec	X
10.	Dąbrowa	X
11.	Dębica	X
12.	Dobczyce	X
13.	Gorlice	X
14.	Grybów	X
15.	Jasło	–
16.	Jordanów	X
17.	Kęty	X
18.	Kraków	–
19.	Lanckorona	X
20.	Maków	X
21.	Mielec	X
22.	Myślenice	X
23.	Niepołomice	X
24.	Nowy Sącz	–

25.	Nowy Targ	X
26.	Oświęcim	–
27.	Pilzno	X
28.	Piwniczna	X
29.	Ropczyce	X
30.	Skawina	X
31.	Stary Sącz	X
32.	Sucha	X
33.	Tarnów	–
34.	Uście Solne	X
35.	Wadowice	X
36.	Wieliczka	X
37.	Wiśnicz Nowy	X
38.	Wojnicz	X
39.	Żywiec	X

Źródło: *Zmiany administracyjne miast i osiedli 1918–1963...*, wykaz 2, s. 194–199

Stan taki utrzymywał się przez następne 13 lat, kiedy to w 1931 r. nadano prawa miejskie Trzebini²⁰. Następna zmiana miała miejsce w 1933 r. Prawa miejskie otrzymało wówczas kolejnych 5 miast (Jaworzno, Krynica, Krzeszowice, Szczakowa i Zakopane)²¹. Jednak najbardziej znaczący dla woj. krakowskiego był rok następny, w którym nie tylko nadawano prawa miejskie, ale je również odbierano. W 1934 r. prawa miejskie straciło 7 następujących miejscowości: Brzostek, Ciężkowice, Czarny Dunajec, Lanckorona, Uście Solne, Wiśnicz Nowy i Wojnicz²², a otrzymało je kolejnych 9: Kalwaria Zebrzydowska, Limanowa, Muszyna, Radomyśl Wielki, Sędziszów, Tuchów, Wilamowice, Zator i Żabno²³.

W sumie władze polskie w latach 1918–1939 na terenie województwa krakowskiego odebrały prawa 7 miastom, a nadały 15 innym (w tym przywróciły 11: Kalwaria Zebrzydowska, Limanowa, Muszyna, Radomyśl Wielki, Sędziszów, Trzebinia, Tuchów, Wilamowice, Zator, Żabno, Jaworzno). W 1939 r. przyrost liczby miast na tym obszarze wyniósł 8 w stosunku do roku 1918. Z tej liczby 4 miasta uzyskały prawa miejskie po raz pierwszy. Były to Krynica, Krzeszowice, Szczakowa i Zakopane.

Z punktu widzenia procesów miastotwórczych ważnym aktem prawnym była ustawa o tymczasowym uregulowaniu finansów komunalnych z 11 sierpnia 1933 r. (Dz.U. 94, poz. 747). Artykuł 72 tej ustawy zezwalał na tworzenie gmin wiejskich o miejskich uprawnieniach finansowych, zwanych inaczej gminami wiejskimi o charakterze miejskim. Praktyka ta odegrała istotną rolę w procesie urbanizacji kraju, a w tym również woj. krakowskiego, o czym świadczą dane zamieszczone w tabeli 5.

²⁰ Dz. U. 39, poz. 304 z 27 IV 1931 r.

²¹ Dz.U. 81, poz. 596 z 20 X 1933 r.

²² Dz.U. 69, poz. 532, 594, 640, 641, 643, 644, z 1 VIII 1934.

²³ Dz.U. 28, poz. 233 z 1 IV 1934 r.

Tab. 5. Wykaz gmin wiejskich woj. krakowskiego o miejskich uprawnieniach finansowych nadanych w latach 1924–1939 i ich dalsze przekształcenia

Miejscowość	Data nadania miejskich uprawnień finansowych	Dalsze przekształcenia
1. Prokocim	1928	włączony do miasta Krakowa w 1945 r.
2. Szczucin	1927	siedziba GRN, powiat Dąbrowa Tarnowska
3. Trzebinia	1927	miasto od 1931 r.
4. Wola Duchacka	1932	włączona do miasta Krakowa w 1945 r.
5. Zembrzyce	1930 i 1949	siedziba GRN, powiat Sucha

Źródło: *Zmiany administracyjne miast i osiedli 1918–1963...*, wykaz 13, s. 229–231

Miejscowości te nigdy nie były traktowane jako miasta, a ludność ich nie była zaliczana do ludności miejskiej. Do 1939 r. jednej z nich nadano prawa miejskie (Trzebinia), natomiast dwie (Prokocim i Wola Duchacka) zaraz po wojnie włączono do miasta Krakowa. Pozostałe stanowiły siedzibę Gromadzkiej Rady Narodowej (Szczucin, Zembrzyce).

Na koniec tej analizy warto jeszcze zwrócić uwagę na dwa zjawiska związane z rozwojem terytorialnym małych miast. Zwiększenie liczby jednostek miejskich i powiększanie ich obszarów przez rozszerzanie granic administracyjnych sprawiło, że powstawały grupy miast graniczących bezpośrednio ze sobą. Na terenie woj. krakowskiego skupisko takie znajdowało się głównie w jego zachodniej części, były to miasta przylegające bezpośrednio do woj. śląskiego, np. Biała czy Jaworzno. Innym zjawiskiem było przyłączanie lub wyłączenie mniejszych jednostek administracyjnych w obręb większych miast. W okresie 1918–1939 na terenie woj. krakowskiego swój obszar zmieniło 10 miast, w tym 7 małych (Dąbrowa, Dębica, Jordanów, Krynica Zdój, Myślenice, Żabno, Zakopane) i 3 duże (Jasło, Chrzanów, Kraków). Wszystkie one zwiększyły swój obszar, niektóre nawet znacznie. Zjawisko to było wyrazem dynamicznego rozwoju ekonomicznego tych ośrodków.

e-mail: ptojans@up.krakow.pl